

УДК 347.63:(-058.864:-058.854)

Бориславська Марина В'ячеславівна,

к. ю. н., доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

ПРОЖИВАННЯ ПАДЧЕРКИ, ПАСИНКА РАЗОМ З МАЧУХОЮ, ВІТЧИМОМ: СІМЕЙНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

Постановка проблеми. Подекуди особи набувають певних прав та обов'язків (тобто, стають суб'єктами правовідносин) незалежно від свого бажання та навіть своєї обізнаності про це. У сфері сімейного права це може мати місце у випадках, коли підставою виникнення, зміни чи припинення правовідносин виступає юридичний факт-подія. Наприклад, незалежно від того, чи бажав батько народження зачатої ним дитини, або ж чи взагалі він знав про факт її зачаття та народження, даний юридичний факт-подія (народження дитини) створює для даних осіб (батька та його дитини) визначені законом правові наслідки. Звичайно, що як і у більшості інших сімейних правовідносин, правові наслідки будуть пов'язуватись з виникненням не лише одного цього юридичного факту, а їх сукупності (фактичного складу). У наведеному прикладі юридичними фактами, що входять до фактичного чи юридичного складу, який породжує батьківські правовідносини, можуть бути: рішення суду про встановлення чи визнання батьківства; подача батьком, який не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, спільної заяви з матір'ю до органу ДРАЦСу; заява чоловіка, який вважає себе батьком дитини до органу ДРАЦСу у випадках та за умов, передбачених ст. 127 СК України.

Проте, у системі підстав виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин не лише юридичні факти-події характеризуються ігноруванням законодавством того факту, чи бажає та чи знає суб'єкт про правові наслідки, що викликаються його фактичними діями (поведінкою), чи ні. Такими є й юридичні вчинки.

Аналіз літератури дозволяє зробити висновок, що для характеристики юридичних вчинків у сімейному праві найважливішими є наступні їх ознаки: це правомірні дії; які безпосередньо не спрямовані на досягнення правових наслідків; хоча й можуть їх спричинити (деколи навіть всупереч волі особи); а спрямовані вчинки на інтереси та цілі, які лежать поза

правом; правові наслідки зазвичай викликають не самостійно, а у фактичному складі [1, с. 89-90; 2, с. 156-157; 3, с. 106; 4, с. 30; 5, с. 30].

Виклад основного матеріалу. Підставою виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин є досить різноманітні юридичні вчинки. Такими є фактичне поновлення сімейних відносин між подружжям, яке припиняє встановлений судом режим окремого проживання подружжя (ст. 119 СК України), явка того з подружжя, який оголошений померлим, дії, які з вірогідністю підтверджують визнання особою свого батьківства щодо дитини. Юридичні вчинки можуть полягати у вчиненні разової (однократної) дії або у здійсненні тривалих, систематичних (за термінологією В.О. Рясенцева – комплексних [6]) дій. Юридичні вчинки другого виду полягають у сукупності певних дій, що здійснюються на протязі тривалого проміжку часу [6]. Прикладом такого юридичного вчинку є проживання падчерки, пасинка разом із мачухою, вітчимою. Юридичні наслідки такого проживання може викликати лише при наявності інших юридичних фактів, що є складовими частинами фактичного складу.

Правові наслідки такого спільного проживання передбачені ч. 1 ст. 268 СК України. Відповідно до неї мачуха, вітчим зобов'язані утримувати малолітніх, неповнолітніх падчерку, пасинка, які з ними проживають, якщо у них немає матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів та сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що мачуха, вітчим можуть надавати матеріальну допомогу.

Суб'єктами цих відносин є мачуха, вітчим та падчерка, пасинок. За змістом закону суб'єктом, на якого у подальшому може бути покладений обов'язок по утриманню, є будь-яка особа, що вступила у шлюб з іншою особою, у якої є неповнолітні діти. Тобто, ним може бути особа, що досягла шлюбного віку та відповідає іншим умовам, необхідним для вступу у шлюб (дієздатність).

Разом з тим мачуха, вітчим може бути особою, яка у минулому була позбавлена батьківських прав або була відсторонена від обов'язків опікуна тощо, а за цих умов вона не може бути вихователем і не була б допущена до цих функцій при іншій правовій формі виховання дітей в умовах сім'ї (опіка, усиновлення тощо) [7, с. 233]. Звичайно, тут є як певне протиріччя, так і логічне пояснення. Справа у тому, що мачуха, вітчим входить у сім'ю як дружина (або чоловік) іншого з батьків дитини. Обмеження її, його будь-якими додатковими умовами, що висуваються, зокрема, до батьків-вихователів, прийомних батьків, опікунів (піклувальників) тощо, було б обмеженням їх шлюбної правоздатності, що є недопустимим. Таким чином, суб'єктний склад цього правовідношення з приводу виховання по відношенню до дітей є менш сприятливим порівняно з аналогічними правовідносинами (опіка, піклування тощо) [7, с. 233-234]. Єдиною гарантією того, що вітчимом (мачухою) не будуть порушуватись права та інтереси дитини, є наявність у дітей матері, батька, які відповідно до закону (ст. 154 СК України) зобов'язані забезпечувати захист прав та інтересів дітей від будь-яких осіб, у тому числі й від мачухи (вітчима). Як показує життя, цієї гарантії не завжди буває достатньо.

Мачуха (вітчим) не володіють повноваженнями по здійсненню прав падчерки (пасинка). Наприклад, вони не можуть виступати в якості законних представників їх прав та інтересів [7, с. 237]. Звичайно, у житті все складається простіше. У тих випадках, коли мачуха (вітчим) бере участь і у вихованні, і в утриманні дітей, різниця у їх правовому положенні з матір'ю, батьком фактично нівелюється. Але так виглядає лише ззовні. Насправді вони всіма правами та обов'язками батьків не володіють. Про це свідчать і відмінності у заходах відповідальності. Так, їх не можна позбавити батьківських прав, оскільки вони ними і не володіють [7, с. 237].

В якості іншого суб'єкта цього правовідношення виступають падчерка та пасинок, які, як зазначає Є.М. Ворожейкін, повинні згідно закону відповідати єдиній умові – бути неповнолітніми [7, с. 233-234].

Підставою для виникнення відносин зі спільного проживання мачухи, вітчима з падчеркою, пасинком є їх реальне проживання у межах однієї сім'ї. Якщо немає факту спільного проживання дитини з мачухою, вітчимом, то укладення шлюбу матір'ю (батьком) дитини з особою, яка стає вітчимом, мачухою не є елементом фактичного складу, який може спричинити правовідношення з їх взаємного аліментування у майбутньому. Укладення шлюбу – це лише умова можливості проживання мачухи, вітчима із дитиною, але не їх обов'язок. Спільне проживання може і не мати місце, або наступити через деякий проміжок часу після укладення шлюбу. Єдиною підставою, яка обумовлює формування

фактичного складу, наслідки якого передбачені ч. 1 ст. 268 СК України, є їх спільне проживання, яке дає можливість вчиняти дії по вихованню та утриманню. Слід підкреслити, що СК України не вимагає обов'язкового доведення факту виховання та (або) утримання, а тільки – спільного проживання. Теоретично, можна припустити, що проживаючи спільно, мачуха (вітчим) та падчерка (пасинок) з певних причин (наприклад, взаємна антипатія) можуть взагалі не контактувати, навіть не розмовляти один з одним. Але закон разом з тим їх спільному проживанню надає вагоме юридичне значення. Чи є це правильним? Наявність подібної правової норми та обізнаність про неї мачухи, вітчима наврядче сприятиме покращенню відносин з дитиною. А у кінцевому рахунку це навіть може загрожувати реалізації права дитини жити та виховуватись у сім'ї. Тобто, справедливо закріпленому законодавством цього права дитини може загрожувати інша непередбачена, невдала стаття закону.

Зазначимо, що законодавець РФ у СК 1996 р. відмовив пасинкам та падчеркам у праві стягувати аліменти з вітчима і мачухи, вважаючи, що самі по собі відносини свояцтва є недостатніми для виникнення аліментних зобов'язань. Якщо ж між цими особами виникли сімейні відносини, то пасинок та падчерка набувають право на утримання як вихованці. Водночас у ч. 3 ст. 1145 ЦК РФ пасинки, падчерки, вітчим та мачуха віднесені до спадкоємців за законом сьомої черги [8]. За чинним законодавством України вони також можуть бути спадкоємцями особи, які проживають зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (четверта черга спадкоємців за законом) (ст. 1264 ЦК України).

Повертаючись до юридичного складу, необхідного для виникнення у малолітніх, неповнолітніх падчерки, пасинка суб'єктивного права на одержання аліментів від мачухи, вітчима, слід вказати, що згідно ч. 1 ст. 268 СК України його утворюють наступні умови: 1) спільне проживання дітей (падчерки, пасинка) з особами, які перебувають у зареєстрованому шлюбі з їх матір'ю, батьком – вітчимом, мачухою; 2) спільне проживання триває на момент розгляду справи судом; 3) у падчерки, пасинка немає матері, батька, баби, діда, повнолітніх сестер та братів, або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належне утримання; 4) мачуха, вітчим можуть надавати матеріальну допомогу. Якщо суд встановить відсутність хоча б однієї із зазначених умов, аліментний обов'язок мачухи, вітчима, з якими вони спільно проживають, не повинен виникати. А якщо він виник – за рішенням суду має бути припинений. Таким чином, аліментний обов'язок, пов'язаний з утриманням малолітніх, неповнолітніх падчерки, пасинка, у мачухи, вітчима виникає не на підставі

близького споріднення. Він є їх обов'язком як членів сім'ї. Обов'язок мачухи, вітчима щодо утримання падчерки, пасинка за зазначених вище умов зберігається і після розірвання шлюбу з матір'ю, батьком малолітніх, неповнолітніх падчерки, пасинка.

Норма ч. 2 ст. 268 СК України покликана пов'язати аліментний обов'язок мачухи, вітчима з обставинами їхнього сімейного життя з батьком, матір'ю дитини. Так, суду згідно ч. 2 ст. 268 СК України надано право звільнити мачуху, вітчима від обов'язку утримувати падчерку, пасинка чи обмежити його строком, присудивши, наприклад, аліменти не до повноліття, а лише протягом трьох чи п'яти років. Для цього є дві підстави. Перша з них – нетривале спільне проживання з батьком, матір'ю дитини. З. В. Ромовська підкреслює, що йдеться про час реального перебування у шлюбних відносинах, а не про формальну тривалість шлюбу [9, с. 493-494]. Якихось формальних критеріїв, які суд міг би використовувати при вирішенні питання про нетривалість спільного проживання мачухи, вітчима з матір'ю, батьком малолітніх, неповнолітніх падчерки, пасинка, закон не передбачає. Тому у кожному конкретному випадку суд має визначати, чи є період їх спільного проживання нетривалим [10, с. 396-398]. З.В. Ромовська з цього приводу зазначає, що на практиці, яка склалася, нетривалим суди визнають спільне проживання, що тривало менше десяти років [9, с. 493-494].

Другою підставою для застосування цієї санкції є негідна поведінка у шлюбних відносинах матері, батька дитини. Йдеться про негідну поведінку матері, батька дитини у шлюбних відносинах, тобто їх поведінку стосовно другого з подружжя або дитини [10, с. 396-398]. Негідною поведінкою буде не лише та, яка суперечить вимогам закону, а й та, що суперечить моральним засадам суспільства [9, с. 493-494; 11, с. 385-386]. Факти такої поведінки у кожному конкретному випадку мають встановлюватися судом. Однак їх доведення покладається процесуальним законом (ст. 60 ЦПК України) на мачуху, вітчима, які можуть подавати суду будь-які докази (наприклад, показання свідків, письмові документи, висновки експертів тощо), а також посилатися на рішення судів та інших державних органів, що підтверджують зазначені факти. Закон не встановлює критеріїв, на підставі яких суд може встановлювати факти негідної поведінки у шлюбних відносинах матері, батька дитини. Вирішення цього питання віддається на розсуд суду [10, с. 396-398]. Такою можна назвати зловживання алкогольними напоями, підтримання інтимних стосунків з іншими особами, відсутність піклування про сім'ю, вчинення насильницьких дій щодо дружини, чоловіка [9, с. 493-494; 11, с. 385-386], або дитини, факти систематичного пияцтва, насильства щодо другого з подружжя поширення неправдивих відомостей

про них тощо. Суд повинен розглянути подані заінтересованими особами докази й дати їм оцінку [10, с. 396-398].

У статті 270 СК України встановлено «зворотний» обов'язок падчерки, пасинка утримувати мачуху, вітчима. Умовами виникнення цього обов'язку є такі обставини: 1) падчерка, пасинок мають бути повнолітніми; 2) мачуха, вітчим мають бути непрацевдатними; 3) мачуха, вітчим мають потребувати матеріальної допомоги; 4) падчерка, пасинок мають бути матеріально забезпеченими; 5) за час неповноліття мачуха, вітчим надавали падчерці, пасинкові систематичну матеріальну допомогу, тобто утримували їх не менше як протягом п'яти років; 6) обов'язок по утриманню виникне у них лише за умови, коли мачуха, вітчим не мають чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина, сестри чи брата. Тобто, за висловом З.В. Ромовської, падчерка та пасинок є аліментозобов'язаними другої черги. Таким є загальне правило. У частині 2 статті 270 СК України міститься виняток із нього: обов'язок по утриманню мачухи, вітчима може виникнути і тоді, коли є хоча б хтось із зазначених осіб, але вони недостатньо матеріально забезпечені [9, с. 497; 11, с. 388].

Припинення правовідношення між мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком свідчить про непоширення на них положень ст. 268 СК України. В основі припинення правових зв'язків мачухи (вітчима) та падчерки (пасинка) можуть лежати різні юридичні факти. Смерть мачухи (вітчима) або падчерки (пасинка) припиняє це правовідношення у зв'язку з вибуттям одного із суб'єктів. Чи припиняється воно також у зв'язку зі смертю одного з батьків дітей? Законодавство не дає відповіді на це питання. У ст. 268 СК зазначається, що мачуха, вітчим зобов'язані утримувати падчерку, пасинка, зокрема, у випадку, коли у них немає матері, батька. При цьому не зазначається, коли відбувся факт смерті матері, батька – до виникнення спільного проживання з мачухою, вітчимом, чи після. Тим не менше вважаємо, що відповідь тут повинна бути негативною, якщо помер той з батьків, хто перебуває у шлюбі з мачухою, вітчимом. По-перше, неодмінною умовою виникнення правовідносин між мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком повинен бути шлюб між нею, ним та матір'ю, батьком цих неповнолітніх дітей. А у зв'язку зі смертю одного із подружжя шлюб припиняється. Таким чином, втрачається і умова, про яку йдеться. По-друге, якщо у дітей залишається інший з батьків, то обов'язок по їх вихованню та утриманню лежить на ньому.

Вже зазначалося, що мачуха, вітчим не є законними представниками дитини [7, с. 240]. При відсутності батьківського піклування дитині повинна бути призначена опіка (піклування). В якості опікуна (піклувальника) може бути призначена мачуха,

вітчим. Але тоді її, його правове положення буде вже іншим. Також іншим буде правове положення колишньої(го) мачухи, вітчима, якщо вона, він усинить падчерку, пасинка [7, с. 240]. Якщо жодного з перерахованих актів не буде, а дитина як і раніше проживає разом з колишньою(нім) мачухою, вітчимом, то слід погодитись з Є.М. Ворожейкіним, що у цьому випадку правовідношення трансформуються у правовідношення з фактичного виховання [7, с. 240].

Від припинення правових зв'язків мачухи, вітчима з падчеркою, пасинком слід відрізнити припинення аліментних зобов'язань мачухи та вітчима. Воно має місце у наступних випадках: а) по

досягненню падчеркою, пасинком повноліття; б) у випадку, коли батьки (інші особи, передбачені ч. 1 ст. 268 СК України) мають можливість надати необхідне утримання падчерці, пасинку; в) якщо платник (мачуха, вітчим) позбавлені можливості надавати матеріальну допомогу [12, с. 281].

Висновки. Отже, проживання падчерки, пасинка разом з вітчимом, мачухою є юридичним вчинком, який при наявності інших складових фактичного складу може викликати визначені правові наслідки. Проведений аналіз підтвердив важливість даних відносин. Проте, є проблемні питання, які потребують удосконалення положень сімейного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилин В.И. Юридические факты в советском семейном праве / В.И. Данилин, С.И. Реутов. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 156 с.
2. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве / О.А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 182 с.
3. Гражданское право. Том 1 : учебник / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М. : Велби, 2002. – 776 с.
4. Кикоть Г. Проблема класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права / Г. Кикоть // Право України. – 2003. – № 7. – С. 29-33.
5. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве / В.Б. Исаков. – М. : Юридическая литература, 1984. – 144 с.
6. Рясенцев В.А. Юридические поступки в советском семейном праве / В.А. Рясенцев // Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье в правоприменительной практике : Межвузов. тематич. сб. – Саратов, 1978. – С. 11-17.
7. Ворожейкин Е.М. Семейные правоотношения в СССР / Е.М. Ворожейкин. – М. : Юридическая литература, 1972. – 336 с.
8. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть третья) от 1 ноября 2001 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:// <http://base.garant.ru/10164072/>
9. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України : наук.-практич. коментар. – [3-тє вид., перероб. і доп.] / З.В. Ромовська. – К. : Ін Юре, 2003. – 532 с.
10. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины / под ред. Ю.С. Червоного. – К. : Истина, 2003. – 464 с.
11. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України : наук.-практич. коментар. – [3-тє вид., перероб. і доп.] / З.В. Ромовська. – К. : Правова єдність, 2009. – 432 с.
12. Сімейне право України : підручник / за ред. В.С. Гопанчука. – К. : Истина, 2002. – 304 с.

Бориславська Марина Вячеславівна

ПРОЖИВАННЯ ПАДЧЕРКИ, ПАСИНКА РАЗОМ З МАЧУХОЮ, ВІТЧИМОМ: СІМЕЙНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню проживання падчерки, пасинка разом з мачухою, вітчимом як виду юридичного вчинку в сімейному праві. Досліджується цей юридичний вчинок у фактичному складі, який породжує сімейно-правові наслідки. Переважно мова йде про аліментні правовідносини.

Ключові слова: юридичний факт; юридичний вчинок; фактичний склад; підстави виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин; аліментне зобов'язання.

Бориславская Марина Вячеславовна

ПРОЖИВАНИЕ ПАДЧЕРИЦЫ, ПАСЫНКА ВМЕСТЕ С МАЧЕХОЙ, ОТЧИМОМ: СЕМЕЙНО-ПРАВОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Статья посвящена исследованию проживания падчерицы, пасынка вместе с мачехой, отчимом как вида юридического поступка в семейном праве. Исследуется данный юридический поступок в фактическом составе, который порождает семейно-правовые последствия. Преимущественно речь идет об алиментных правоотношениях.

Ключевые слова: юридический факт; юридический поступок; фактический состав; основания возникновения, изменения и прекращения семейных правоотношений; алиментное обязательство.

Boryslavska Marina Vyacheslavivna

ACCOMMODATION STEPDAUGHTER, STEPSON WITH HER STEPMOTHER, STEPFATHER: FAMILY LAW VALUE

The article studies of residing stepdaughter, stepson, together with his stepmother, stepfather as a kind of legal action in family law. We investigate this legal action in the actual composition, which generates family-legal consequences. Mostly it comes to alimony legal relations.

Keywords: legal fact; legal action; actual composition; grounds for the emergence, change and termination of family relationships; alimony obligation.